

Česká kultura a Druhá republika

JAROSLAV MED, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha

Uvažovat právě v těchto dnech o kulturním a literárním životě tzv. Druhé republiky je příznačné a symbolické zároveň, protože uplynulo právě sedmdesát let od mnichovského diktátu, který zlikvidoval Československou republiku v její liberálně demokratické podobě. O mezinárodních politických a historických příčinách mnichovské smlouvy a o jejím mnohostranném dopadu na tehdejší československou realitu bylo už vysloveno mnoho, často protichůdných názorů a soudů. Nechceme tyto soudy jakkoli hodnotit a posuzovat, naším úkolem chce být stručný pohled na soudobý kulturní a literární život, do něhož se tato tragická politická událost promítla velmi výrazně. Ne nadarmo většina historiků soudí, že žádnou jinou oblast vnitropolitického života Československé republiky nezasáhla pomnichovská krize tak hluboko a intenzivně jako sféru kulturní, duchovní a mravní. I když vnímáme pomnichovské období jako dobu obrovského šoku, kdy byla doba doslova vymknuta z kloubů a kdy mnohé z toho, co bylo vyřčeno, artikulovalo zoufalství, nesmíme přehlédnout jeden základní fakt, který bývá často přehlížen, a tím je pohled na předchozí dvacetiletí (1918 – 1938), v němž byly kořeny mnoha pomnichovských postojů a činů.

Československá republika byla bezesporu plnohodnotným liberálně demokratickým státem se všemi atributy, které k demokratickému státu patří. Nebyla ovšem budována na principu smluvní demokracie jako stát národnostní, nýbrž jako stát národní, což byl jeden z kořenů budoucích problémů, odkazující k existenci minorit. Stejně tak neexistoval jednotící duch v kultuře; v předmnichovské republice je viditelná partikularizace kultury, což se velmi zřetelně prezentovalo právě v literárním životě. Českou kulturu můžeme chápat jako membra disjecta, jako jakési rozpojené údy, nescelované objektivním duchem, kolektivním pojmem my, protože se v ní utkávají protichůdné síly a tendence, které mezitím rozvracely Evropu; myslím tím fašismus, nacismus a komunismus. Příslušníci partikulárních kulturních proudů se k sobě chovali obdobným způsobem jako představitelé znešvařených politických stran na politické scéně. Pokud se tento kulturní partikularismus otupil, bylo to až na sklonku třicátých let vlivem vnějšího ohrožení. Nebylo to tedy znovunalezení kolektivního my cestou vnitřní duchovní a národní sebereflexe, ale jen a jen vlivem vnějšího ohrožení. A tento stav znovu nalezené národní sounáležitosti trval bohužel jen tak dlouho, pokud toto vnější ohrožení trvalo; pomnichovská situace to dokládá víc než zřetelně.

Tento kulturní partikularismus se projevoval v literárním životě velmi výraznou polarizací idejí i tvůrčích a programových postupů. Charakter předmnichovského literárního života určovaly v převážné míře dva póly: na jednom pólu byl proud liberálně demokratický, charakterizovaný duchem *Lidových novin* a Peroutkovy *Přítomnosti* a zosobňovaný především K. Čapkem a F. Peroutkou, na druhém pólu pak lze vidět neobyčejně silnou levicí, ovlivňující literární život radikalismem avantgardního programu. Jestliže pro liberálně demokratické spisovatele a publicisty byla typická státotvornost, identifikace s ma-

sarykovskými ideály humanity, pro levici byla naopak charakteristická revoluční státo-bornost, spojující svou avantgardní vizi modernosti s bolševickou touhou po revoluční proměně společnosti. Neexistovala-li na české politické scéně autentická konzervativní pravice anglosaského typu, odlišná situace byla v literárním životě – zde se zformoval konzervativní a antiliberalistický proud integrálních nacionalistů (V. Dyk) a, k překvapení kulturní veřejnosti, i výrazná skupina mladých katolických spisovatelů a intelektuálů; oba tyto proudy stály v opozici jak vůči masarykovskému pojetí demokracie, tak proti všemu levicovému. Liberalistický relativismus, čapkovský pragmatismus a levicový internacionalismus – to byly pro integrální nacionalisty a pro katolíky cesty do pekla, kam vedla stát a národ jeho politická reprezentace.

V takovéto vyhraněné polarizaci probíhal prvorepublikový literární život, politizace postojů byla doslova všudypřítomná. Tato polarizace stoupala a zintenzivňovala se díky hospodářské krizi třicátých let, vyvolávající celoevropskou únavu z demokracie, stejně jako díky španělské občanské válce, skutečnému neuralgickému bodu českého literárního života. Víme, jak nesmiřitelně protichůdné názory nalézáme v této otázce u českých spisovatelů a publicistů. Teprve na konci třicátých let, pod vlivem stále silícího vnějšího ohrožení, tato vyhraněná ideová polarizace mizí, literární i politický život se sjednocuje ve jménu státní i národní sebezáchovy. Aktivita spisovatelů bez rozdílu politických názorů v předvečer Mnichova vzrůstá – vzpomeňme zde na všestranné aktivity K. Čapka, na celoevropský ohlas mezinárodního sjezdu Penklubu, který se konal v létě 1938 v Praze i na vzedmutou vlnu vlastenectví v průběhu zářijové mobilizace, jak se projevila v literatuře. Tak, jak vzrůstalo ohrožení ze strany hitlerovského Německa, projevovala se i v literatuře sjednocující odhodlanost a odpor vůči jakékoli formě kapitulantství – nejbojovněji vystupovali příslušníci levice, opírající se o iluzorní pomoc SSSR, a katoličtí intelektuálové, kteří neustále zdůrazňovali princip oběti, kterou musí národ přinést ve jménu vítězství pod korouhví svatováclavskou. Sjednocení literárního života vyvrcholilo ve dnech mnichovské krize, kdy bylo Obcí československých spisovatelů iniciováno provolání „K svědomí světa“ – podepsané převážnou většinou spisovatelů bez rozdílu politického přesvědčení – v němž českoslovenští spisovatelé ujišťovali světovou veřejnost, že „zůstáváme a zůstaneme ve společné lidské frontě boje za pravdu a spravedlnost (...) a semknuti kolem prezidenta hledíme bez zoufalství vstříc úkolům budoucnosti a jsme i nadále věrní ideálům mravnosti a kultury svého národa“. Vedle Obce československých spisovatelů formulovala své stanovisko i Umělecká beseda, jež koncipoval historik Z. Kalista. Tento apel, nazvaný „Celému vzdělanému světu“, podepsaly všechny významné československé kulturní a vědecké organizace. Apel, koncipovaný už po mnichovské smlouvě, byl mnohem radikálnější a brojil zejména proti cynickému oslavování mnichovského paktu jako záchrany evropského a celosvětového míru.

Mnichovská smlouva znamenala pro celou společnost nepředstavitelný šok, ten se musel přirozeně promítnout velmi výrazně i do literárního života. Hned 1. 10. 1938 posílá J. Hora v *Lidových novinách* sebedůvěru čtenářů a píše: „Ztratili jsme listí iluzí, nikoli však kmen víry. Jsme mostem, po němž přejde mladá generace. Přemýšlejme, pracujme, podejme si účinně ruce...“ A ještě 7. 10. se sešla za hojně účasti spisovatelů bez rozdílu politické orientace schůze Obce československých spisovatelů a ujišťovala veřej-

nost, že jsou spisovatelé „v naprosté svornosti v otázkách další činnosti, boje a postupu“. Nejjautentičtějším a zároveň esteticky nejvýznamnějším způsobem se mnichovská tragédie projevila v poezii – vznikl bezmála bezpočet veršů inspirovaných rozhořčením i zoufalstvím nad národním ponížením. Stačí jen připomenout básnické sbírky Halasovy, Seifertovy, Holanovy, Kólmána-Cassia i V. Renče, které výrazně přesáhly horizont dané chvíle a staly se významnou součástí české literatury. Zároveň ovšem v nastalé národní sebereflexi v čase Druhé republiky velmi rychle vzala za své ona jednota zářijového literárního života. Zoufalé volání po jistotách, jimiž by mohl být vzkříšen demoralizovaný národ, jehož hrdinství se přes noc změnilo v bezmoc, unisono znělo touhou po národní jednotě. Ovšem, a to je nutné podtrhnout, každá ze složek literárního života si tuto národní jednotu představuje po svém. Levice a liberálně demokratická část literárního života uvažuje a analyzuje příčiny rozpadu státu a s realismem sobě vlastním (K. Čapek, F. Peřoutka) hledá reálná východiska pro soužití s Němci. Až cynickým vrcholem tohoto realismu může být teze J. Stránského z *Lidových novin*, kde napsal: „(...) nemůžeme-li zpívat s anděly, budeme raději výtí s vlky.“ Úplně jinak zněly hlasy z tábora katolických publicistů, kteří se díky pravicovému charakteru Druhé republiky dostali záhy do popředí literárního života; ti vnímali mnichovský diktát jako spravedlivý Boží prst za celonárodní zpronevěru křesťanským ideálům, jimiž český národ pohrdal celých předchozích dvacet let. Za všechno může Masarykův odpor vůči katolictví, jeho „falešná filozofie realismu“ a převaha levicových sklonů české společnosti, vytěsňujících vertikálu ze svého rozvrhu světa. Durychův proslulý článek Očista duší, odsuzující Masarykovu filozofii i jeho vliv na společnost, se stal výrazem kritiky celé první republiky, tak jak ji hodnotila katolická část literárního života. Zde je nutné uvést jeden závažný fakt: i přes autoritativní charakter druhorepublikového politického systému, nebyl to v žádném případě režim fašistický. Dokládá to právě značný odmítavě kritický ohlas na tento Durychův článek, který zazněl ze strany liberálně demokratických a levicových publicistů, hlásících se navzdory všemu k Masarykovu odkazu.

Druhorepublikový literární život byl tedy opět výrazně polarizován, zejména v boji o tradice, v nichž měla být ukotvena národní jednota. Sílí vlna historismu v české literatuře, oslavující velikost národa v minulosti, i snaha nalézt jistotu v „rodné hroudě“. Výrazný je vzrůst tradicionalismu v nejrůznějších podobách – zdůrazňuje se především tradice svatováclavská a barokní. Tradicionalismus, v jehož interpretační rovině je anulováno předchozí reformační pokrokářství, je postulován jako hráz proti kosmopolitismu a internacionalismu avantgardy. Češství má být pojato jako fenomén metafyzický, z jehož kadlubu má vyrůst proměna celého kulturního prostoru. Proto je tak tvrdě posuzováno všechno cizorodé, ať jde o vlivy zednářské či židovské; zde je nutné rozlišovat katolický antijudaismus – výjimka J. Demla jen potvrzuje pravidlo – od rasového antisemitismu vlajkařské provenience. Vyhraněná polarizace literárního života je viditelná např. ve vztahu k folklóru, vnímaném jako jeden ze základních kořenů národního bytí. Zatímco pravicová část literárního života oslavuje folklór jako součást až liturgického vztahu člověka k životu a světu, pro levice je folklór zdrojem odhodlanosti a revolty prostého člověka vůči nemilosrdnému sociálnímu údělu (B. Václavek, E. F. Burian). Sílily také snahy o reglementaci literatury ze strany státu pod patronací Národní kulturní rady;

stát měl dbát na to, aby literatura plnila ideově výchovnou funkci ve jménu „ryzího českosti“. Až výhrušně nenávislná polarizace literárního života nicméně neměla v žádném případě rysy totalitního zglajštaltování, dosvědčují to již zmíněné básnické sbírky inspirované Mnichovem, či reprezentativní úloha *Kritického měsíčníku* a jeho působnost v literárním životě.

Ve vztahu k minulosti si vybíráme tradice, jejíž pomocí vyjadřujeme vlastní názory a volby. V tomto smyslu byla v minulosti vnímána Druhá republika bezmála jako fašistický režim, aniž se přihlíželo k řadě příčinných souvislostí s předchozím dvacetiletím. Základní chybou a jistým morálním selháním byl fakt, že mnozí z pravicově orientovaných spisovatelů a publicistů pokračovali ve svém kritickém hodnocení první republiky, aniž si uvědomovali změnu dobového klimatu – to, co bylo před časem součástí přirozeného kritického paradigmatu s možností oponentury, bylo po Mnichovu čteno a vnímáno zcela odlišně. Jejich názorová kontinuita – nikdy neanulovali svůj negativní vztah k nacismu a komunismu – nevzala na vědomí vývojovou diskontinuitu, měnící hodnotová znaménka.

Hledíme-li dnes se sedmdesátiletým odstupem na tuto historickou realitu, s důležitým připomenutím oné reality předchozí, můžeme konstatovat, v opozici vůči komunistické historiografii, že ani jedna z významných osobností pravicově katolické orientace nekolaborovala v době protektorátu s nacistickým okupačním režimem. To zůstává bezesporu ctí české literatury a kultury, aniž by to umenšovalo náš smutek nad dobou, kdy zněl nad naší zemí zrady zvon.